

ÖLÜ BİR DENİZ ROMANINA PSİKANALİTİK BİR YAKLAŞIM

Nurtaç ERGÜN

Özet

Eleştiri kuramları, edebî eseri farklı yönlerden inceleme ve eser üzerinde değişik bakış açıları geliştirme imkânı sağlar. Psikoloji biliminin dünya üzerindeki hızlı gelişimiyle edebiyatta da psikanalitik kuram kendini gösterir. Psikanaliz, edebiyat ortamında – yaratıcı, ürün, okur – üç farklı odaklı bir eleştiri kuramı olarak belirir.

Bu çalışmada, yapıtlarında bireyin psikolojisini büyük bir ustalıkla işleyen Erhan Bener'in 1983 yılında yayımlanan *Ölü Bir Deniz* isimli romanının, psikanalitik eleştiri aracılığıyla, metin merkezli tahlili amaçlanmaktadır. Yazıda edebiyat-psikoloji ilişkisi üzerinde durularak psikanaliz kuramının kısaca tarihçesi verilmiş, kuramın edebî metinlerin incelenmesinde ne gibi bir yere sahip olduğundan bahsedilmiştir.

Eserdeki karakterlerin, psikanalitik kuram yoluyla, ruhsal yapılarının ortaya konması ve davranışlarının çözümlenmesi psikanalitik eleştirinin, eseri anlamlandırmada kullanılan yöntemidir.

Anahtar kelimeler: Erhan Bener, *Ölü Bir Deniz*, psikanaliz, psikanalitik eleştiri, Türk romanı.

A Psychoanalytic Approach to Novel *Ölü Bir Deniz*

Abstract

Criticism theory supports analysing literary works from different perspectives and creates different perspectives on the subject. With the development of the science of psychology around the world, psychoanalytic theory appears. Psychoanalytic approach in literature, have three different perspectives; creation, production and the reader.

In this study, Erhan Bener, who takes the psychology of the individuals as his main concern, has aimed a text-based analysis in his great novel called *Ölü Bir Deniz*, published in 1983, by means of psychoanalytic criticism. In this issue, by pointing out the relationship between literature and psychology, development and history of Psychoanalysis were given. The state of the theory in the analysis of literature works has also been emphasized.

Using psychoanalytic theory in determining psychological states of the characters and analysing their behaviours are methods of the Psychoanalytic criticism used in the evaluation process of literary works.

Key words: Erhan Bener, *Ölü Bir Deniz*, psychoanalysis, psychoanalytic criticism, Turkish novel.

Giriş

Psikanaliz, bilincin doğrudan ulaşamadığı derin ruhsal katmanlarda geçen psişik olaylar öğretisidir (Freud, 2000a, s. 273).

Sadece Freud'la var olmayan –ondan önce de var olan ve sonra da geliştirilmeye devam eden– psikanalizde, Freud'un temel yapıyı oturtmuş olması, isminin sıklıkla anılmasına sebebiyet vermiştir. Freud, psikanaliz ile insan psikolojisinin anormal hâllerini ortaya çıkarma girişiminde bulunmuştur başlangıçta. Zaman ilerledikçe kullanılan psikanaliz kuramı genel bir içerik kazanmış toplum öğretisi olarak dünyaya yayılmıştır. Bu ilerleme ve kendini kabul ettirme I. Dünya Savaşı'ndan sonraki safhada kendini gösterir. Freud'un psikanalizin başlangıcında yer alan ve kısmen de olsa temel öğeleri olarak kabul edilen bulguları, bilinç dışı, çocuk cinselliği, rüya yorumu-anlamı, psikanaliz kuramının gelişmesi ve ilerlemesi sadece Freud'un sayesinde olmamıştır. Başlangıçta onunla birlikte çalışan daha sonra düşüncelerini değiştirip geliştiren iki isimden söz etmek mümkündür. Alfred Adler Bireysel Psikoloji, C.Gustave Jung Kolektif Bilinçaltı teorileri ile psikanalize mühim katkıda bulunmuşlardır. 1940'lı yıllardan itibaren yeni bir oluşum niteliği taşıyan Yeni Freudculuğun temsilcileri olarak Frank Alexander, Karen Horney, Abraham Kardiner, Harrey Stoch Sullivan ve Erich Fromm isimleri verilebilir.

Freud'un etkisinin edebiyata yansması, dışavurumculuk, gerçeküstücülük ve uyumsuz tiyatro yapıtlarında açıkça görülmüştür (Kraus, 1982, s. 89). Yapısalcılık akımı içinde de özellikle Jacques Lacan ve Michel Foucault, bilinç dışının yapılarını araştırırken Sigmund Freud'a dayanırlar (Kraus, 1982, s. 90).

Psikanalitik kuram edebiyatta ilk olarak, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra Fransa'da görülmeye başlanır (Yücel, 2000, s. 7). Fakat psikanalitik kuramın edebî metinlerde kullanılmasında ilk örnek olarak Freud'un Oidipus oyunu, Dostoyevski'nin Baba Katilliği ve Shakespeare'in Hamlet'ine dair incelemeleri gösterilebilir. Edebî eleştiriden öte buradaki metinler, kuramı tanımlamak ve kurama kanıt göstermek gayesi ile ele alınmıştır (İnal, 1979, s. 78).

Freud edebî eserleri yazarın yaratıcılığı kanalıyla incelemiştir. Yazarın yaratma sürecini yarattıklarını bilinçaltı, kişiliği ve nevrozları ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. Ona göre bilinç dışı kendini en iyi sanat eserlerinde ortaya çıkarır. Sanat yapıtı ve düşler arasında da bir bağın olabileceğini bu sebeple düş yorumunda kullanılan yöntemin edebî esere de uygulanabileceğini belirtmiştir.

Rene Wellek ve Austin Warren, psikanalitik kuramın edebî eleştiri yöntemi olarak farklı şekillerde kullanılabilmesini savunur. Yazar, -bir tip ve bir birey olarak ruhbilimsel açıdan-, yaratma işlemi, edebî metinlerdeki ruhbilimsel tipler, yasalar ve edebiyatın okurlar üzerindeki etkisi incelenebilir (R.Wellek-A.Warren, 1969, s. 66). Bu eleştiri yöntemlerinin hepsi kullanılabilir; ancak

edebiyat yapıtlarındaki ruhbilimsel tipler ve yasaların incelenmesi gerçek anlamda bir edebî eleştiri sayılabilir. Eserdeki ruhbilimsel tiplere eleştirel bir yaklaşımla bakıldığında esere daha iyi nüfuz edilebilir (R. Wellek - A. Warren, 1969, s. 77).

Berna Moran da, psikanalitik eleştiriye dört farklı şekilde gösterir:

Bazıları sanatçı psikolojisini, bilinçaltı dünyasını, cinsel komplekslerini vb. ortaya çıkartmak için, bazıları aynı zamanda bu buluşları eserlerini yorumlamak için kullanmış, yine bazıları da eserlerindeki kişilerin psikolojisini, davranışlarını açıklamak amacıyla bu kişilere uygulamışlardır (Moran, 1991, s. 134).

Moran, psikanalize dayanan yöntemin sadece yazarın biyografisi için kullanılmaması gerektiğini, esere ait verilerin açıklanması için de kullanılabilceğini savunur.

Psikanalitik kuramın edebiyat eleştirisinde en çok kabul gören yönü eserin içeriği ile ilgilenmesi olmuştur. Tahsin Yücel, psikanalizin temel yönelimini özümlemek koşuluyla, yazın eleştirmenin ruh çözümleyimsel yöntemden yararlanılabileceğini belirtir (Yücel, 2000, s. 7).

Bu incelemede de kullanılan yöntem, sanat eserindeki karakterlerin ruhsal yapılarının ortaya konması ve davranışlarının anlamlarının çözümlenmesi olmuştur.

Ölü Bir Deniz

Erhan Bener'in *Ölü Bir Deniz* isimli romanı 1983 yılında yayımlanmıştır.¹ Yazarın romancılık anlayışını yansıtan psikolojik öğelerin çokluğu anlatıma ve romanın dünyasına derinlik katmıştır. Erhan Bener'in yapıtlarının genelinde var olan birey, bireyin yalnızlığı, toplum içindeki varlığı, çatışmaları, aşkları, sevgileri özenli bir kurgu ile işlenmektedir. İncelenen romanda da yazarın yarattığı kurgu ve özenle ele aldığı bireylerin psikolojileri eseri kullanılan inceleme yöntemiyle daha iyi incelemeyi sağlayacak nitelikte verilmiştir. Psikolojik okumaya elverişli bir eser olduğu kanaatine varılmıştır bu roman için. Bu bağlamda yazarın önemli bir ipucu niteliğinde olan sözlerine yer vermek gerekir:

Esas olarak, bireyi ele aldığım için, romanlarımda psikolojik çözümlemelere, bireyin psikolojisine, davranışlarının ardında yatan nedenlerin, evriminin, derinlemesine incelemesine geniş yer vermekteyim. Roman kahramanlarımı, büründükleri sosyal rollerin ve kalıplaşmış davranışların zırhından soyarak onların bilinçaltlarına kadar inip, özelemleri, düş kırıklıkları, trajedileri, arzu ve tutkuları, dürtüleri ve

¹ Kitap hakkında yazılan diğer yazılar için bk. Aytaç, 1984; İşler, 2002; Özkırmı, 1983; Samurçay, 1985; Seyda, 1985; Uyguner, 1984; Yılmaz, 1984.

çelişkileriyle çıplak olarak insanı, bireyi okurlarımın karşısına çıkarmaya çalışmaktayım. Ancak burada söz konusu olan, toplumdan ve çağından kopuk soyut birer birey değil, aksine, gözlemlerime dayanan yaşamın içinden çıkmış bireyler söz konusudur (Bener, 2000, ss. 79-80).

Ölü Bir Deniz, pazartesiden başlayarak yedi günlük bir sürede Adnan Refik ve Yüksel isimli kişilerin yaşadıkları serüveni, geriye dönüşlerle de destekleyerek anlatıyor. Emekli bir biyoloji öğretmeni olan Adnan Refik ile bir bankanın kambiyo müdürü olan Yüksel, tatil beldesindeki bir motelde karşılaşırlar. Yedi günlük süre içinde aralarında bir yakınlık oluşur ve bu sürenin sonunda Yüksel'in oteli terk etmesiyle bu yakınlık sona erer. Eserde Adnan Refik'in ve Yüksel'in karşılaşmaları ve birbirlerinden ayrılmaları yedi günlük bir sürede gerçekleşir. Kahramanların içsel yaşantılarında geriye dönüşleriyle ortaya çıkan zaman ise yaklaşık kırk yıllık bir süreyi kapsamaktadır.

Romanda doğrudan göz önünde olan ve kurguda etkin olarak yer alan iki kişi Adnan Refik ve Yüksel'dir. Bu iki kişinin dışında, onların aileleri, Adnan Refik'in eşi Şadan, üç çocuğu ve torunları; Yüksel'in eşi Ragıp, oğlu Ahmet, torunu Mehmet, banka müdürü Tahir, gelini Defne, yakın arkadaşı Fuat ve buldukları mekânda yanlarındaki insanlar – moteldeki görevliler, Adnan Refik'in kiraladığı kulübenin sahibi kaptan, sakallı ressam, onlara yardımcı olan çocuk, çocuğun annesi ve amcası – yer alır. Olayın kurgusunda doğrudan yer almasalar da varlıklarına ihtiyaç duyulan kişilerdir bunlar. Yüksel'in ve Adnan Refik'in ruhsal durumlarının tespiti hem buldukları andaki davranışları ile hem de geçmiş yaşantıları ve aileleri aracılığıyla anlaşılır.

Romanın kurgusunda karmaşık durumlarla, iç içe geçmiş olaylarla karşılaşmaz. Adnan Refik ve Yüksel'in karşılaşmaları ve birbirlerine yakınlık duymaları, hem toplum içinde bir birey hem de aile içinde bir fert olmaları yönünde ele alınır.

Romanda alt bölümler gözde çarpar. Bölümler gün gün ayrılmıştır: (Pazartesi başlanmış, cumartesi günü atlanmış, diğer pazartesi günü son bulmuştur). Bölümlerin de kendi içinde farklı sayıda ve numarada alt bölümleri bulunmaktadır. Bu alt bölümlerin özelliği, sırayla kadın ve erkek şahsın bakış açısıyla anlatılmış olmasıdır.

Kişiler ve yaşadıkları olayların değerlendirilmesi çalışmanın başında da belirtildiği gibi psikanalizin ana motiflerini oluşturan olgular bağlamında incelenebilir. Elektra kompleksi, Oedipus kompleksi, cinsellik, aşk, ben, üst-ben ve id'in² özellikleri incelemede kişileri ve davranışlarını anlamlandırmada

² İd/Ben/ Üst-ben ve eş değeri olan İd/Ego/Süperego sözcüklerinin kullanımında yazıda kimi zaman rastlanan ikilik, yararlanılan ve alıntı yapılan kaynaklara bağlı kalındığı içindir.

mühim bir role sahiptir.

Adnan Refik, emekli olduktan sonra yalnızlığı ve anlaşılammışlığı bahane ederek evini terk etmiş, Yüksel'in de geldiği motele, başka bir ev bulana kadar geçici bir süreliğine yerleşmiştir. Elli beş yaşında olan Adnan Refik, hem ruhsal hem de fiziksel olarak pek güçlü bir insan izlenimi vermez. Adnan Refik, bu kaçışla özgürlüğü ve kendini aramaktadır. Mesleği ile ilintili olarak hayata bakış açısı, doğanın değişmez ve mükemmel düzeninin üstüne kurulmuştur. İnsanların genler, kromozomlar, DNA şifreleri, kısaca kalıtımın varlığı ile sürüp giden yaşamı, hayatı boyunca daima düşündüğü meseledir. Davranışları çoğunlukla bu düzlemdir.

Yüksel'in motele gelişi dinlenmek amacıyla. Bu tatil, bankanın müdürü Tahir tarafından ayarlanmıştır. Yüksel'in üstündeki aşırı sorumluluk onu yıpratmış, bir de rahmindeki miyomun varlığından haberdar olmuştur. Yaşamını, ailesini, hayatı düşünürken ve yorumlarken Adnan Refik'le karşılaşır. Yüksel kırk beş yaşındadır, fakat yaşını göstermeyecek kadar alımlıdır, güzel bir vücudu vardır. Onun kendini fiziksel yönden rahatsız hissetmesi, rahmindeki miyom yüzünden başına gelmesi olası durumlar sebebiyledir. Rahmindeki miyomdan kurtulmak için ameliyat olması gerekmektedir. Ameliyatın olası sonuçları – vücudunda yaratacağı tahribat, bir anlamda dişilik işlevini yitirecek olması, vücudunun diriliğini kaybetmesi, ölüm riskinin olması – onu ürkütmektedir. Bu sıkıntının dışında daha da mühim yer kaplayan ailesi ile ilişkileri ve kendi benliğini bulma sorunu vardır.

Adnan Refik'in ve Yüksel'in ortak noktası, mutsuz bir geçmişin ardından hayatın geçiciliğinin farkına vararak kendilerini hayatın içinde bir yere koymaya çalışıyor olmalarıdır. Adnan Refik de Yüksel de ayrı ayrı yollarla ama ortak bir davranışla kaçışı seçmiştir. Adnan Refik, bunu, ailesini terk ederek yapmış; Yüksel, işi ile gereğinden fazla meşgul olarak ailesinden uzaklaşmıştır. Yanlış kararlar, geçmişten pişmanlık ve kurtuluşu ya da özgürlüğü arama çabası her ikisinde de kendini göstermiştir. Duruma psikolojik olgunluk kavramı açısından bakıldığında her iki kişi de çocuklarıyla, toplumla, işiyle ve eşiyile belli bir dengeyi kuramamıştır. Orta yaşa gelmiş olan Adnan Refik ve Yüksel, farklı yaşantılara sahip olsalar da, birbirini çağırıştıran bir anlamsızlığa düşmüş, kendilerine yabancılaşmış ve yaşamlarını sorgular olmuşlardır. Burada kendilerinin ve özgürlüklerinin peşine düşmeleri, sorumluluktan kaçış olarak nitelendirilebilir.

Tespit edilen bu ortaklığın ardından Adnan Refik'in ve Yüksel'in hayatlarına, ailelerine ve alışkanlıklarına kısaca değinmekte yarar vardır. Davranışlarını anlamlandırmada ve doğru bir tespitte bulunmada kişiliklerinin ve davranışlarının incelenmesi gerekir.

Yüksel'in Çıkmazı: Elektra Kompleksi

Yüksel, kadınlığını hem öne çıkarmak hem de geri planda tutmak ister. Hayatının büyük bölümünde kadınlığını geri plana itip erkek gibi bir tavır takınarak tüm hayatını idare etmiş, işinde başarılı olmuş, mala mülke kavuşmuş, ailesinin ve ailesindeki tüm fertlerin sorumluluğunu yüklenmiş, oğluna iyi bir gelecek verebilmek için çaba göstermiştir. Tüm bunları yapabilmesindeki temel neden, Yüksel'e göre, erkek gibi davranıyor olmasındandır. Bu durum yüzeyde toplumsal bir eleştiri niteliğine sahiptir. Kadınlar kendilerini toplumda kabul ettirebilmek, saygın bir yere sahip olmak için kadınlıklarını, cinselliklerini bastırmak ya da tam tersi öne çıkarmak durumundadır. Yüksel, daima erkekleri daha şanslı ve ayrıcalıklı görür. "Dünyaya erkek olarak gelmek varmış" der, masada oturup yemek yiyen karı kocaya bakıp erkeğin kadından daha dinç görünüyor olmasını şansa açıklar. Ragıp da erkek olduğu için rahattır, keyfine bakar; fakat Yüksel kadınlığının altında ezilir.

Ne kadar erkek gibi kadın deseler, erkek gibi olamayacağını pekâlâ biliyor Yüksel. Bir siper gibi arkasına sığındığı o ünü korumaya çalışıyor sadece. Ne derse desin, bu dünya erkeklerin dünyası (Bener, 2001, s. 65).

Erkeklerin ne olursa olsun kendisinden, daha doğrusu tüm kadınlardan daima önde oldukları düşüncesi Yüksel'in çocukluğuna dek uzanmaktadır. Burada çocukluğunun da ötesine inip Freud'un Elektra kompleksine bakılabilir.

Kız annesinden kendisine penis vermemiş olduğu, bu yoksunluktan onu sorumlu tuttuğu için nefret eder. Küçük kızın hadımlaştırılma karmaşası, öbür cinsin üreme organlarını görmesiyle doğar (Freud, 2000, ss. 158-159).

Kız çocuğunun evriminde hadımlaştırılmanın ortaya çıkarılması kesin bir dönemeçtir. Bu gibi durumlarda, küçük kızın karşısında üç yol açılmaktadır: Bu yollardan birincisi cinsel yasaklamaya ya da nevroza; ikincisi bir erkeklik kompleksinin oluşmasına; üçüncüsü normal kadınlığa ulaştırır (Freud, 2000, s. 160).

Freud'un, çocuk cinselliği konusunda ileri sürdüğü görüşleri kimi zaman aşırı ve gereksiz bulunsa da psikanalizde ve psikanaliz tarihinde yer alan bu durum Yüksel'in davranışını anlamlandırmaya uygun niteliktedir. Yüksel'in davranışlarının erkek gibi olması, kendini sıklıkla böyle nitelendirmesinin yukarıdaki açıklama ile derin yapıda örtüştüğü söylenebilir.

Çocukluğunda hep oğlan çocuklarıyla oynadığını anımsıyor. Bebe ya da evcilik oynamaktan nefret ederdi. Kapı aralarında yüzü gözü toz toprak içinde, erkek çocuklarla akşama kadar çelik çomak, kovalamaca, esir almaca, bilye ya da aşık oynarlar ya da denize giderlerdi. En sevdiği oyun aşıktı. Aşığın çukur tarafına "Aç", tombul tarafına "Tok", yan tarafına "Eşek", dik tarafına "Bey" denilirdi. Birileri icat etmişlerdi. Biri eline

aşığı alır, ötekiler sorarlardı: Yüksel ne kişi? Nedense Yüksel attı mı çok kez aşığın kenarı gelirdi. Hepsi birden bağrışarlardı: “Eşek kişi!” sonra tekrar sorarlardı: Kimlerle düşer kalkar? Bu kez dik dururdu aşık, yine bağrışarlardı: “Beylerle!” Son soru, olup olacağı ne? idi. Yine hemen her sefer “Eşek!” çıkardı kısmetine. Şarap bardağını hırsıyla başına dikti. Tamam işte. Doğru. Olup olacağım bu benim. Ya ötekiler? Ötekiler hep bey, Ragıp Bey, Ahmet Bey, Tahir Bey, hatta Mehmet Bey, Fuat Bey... (Bener, 2001, ss. 17-18).

Adler’e göre insan refleksini aşağılık psikolojisi ve üstünlük psikolojisi belirler. Üstünlük duygusu temelde var olan bir duygudur; fakat normal hâlini kaybedip aşırılık kazandığı zaman tehlikeli olur. Bu durumda insan kendini herkesten üstün görür. Bu üstünlüğü herkesin kabul etmesini ister, kabul görmediğinde çatışma yaşar, diğerlerine karşı kinlenir. Üstünlük kompleksi bireyin kendisi ve başkaları karşısındaki aşırı istekleriyle kendini gösterir. Kibirlik, giyimde farklılık, kadınlarda göze batan erkeklik hâli, erkeklerde göze batan kadınlık hâli, zalimce davranış vs. gözlenir. Bu bağlamda Yüksel’in üstünlük duygusundan söz edilebilir. Fakat temelinde yatan, geçmiş yaşantıda yer alan aşağılık duygusu temelli bir üstünlük kompleksidir bu durum.

Yüksel, ailesinin içinde daima diğer bireyler için savaşım verir. Başkalarının sorumluluğunu yüklenir. Yüklendiği gereksiz sorumluluk onun bir süre sonra kaçış aramasına sebep olur. Bu kaçışı içinde bulan Yüksel, bu kez burada aşırılık sergiler ve işkolik olur. Ne çocuğuyla ne de eşiyle dengeli bir ilişkisi vardır. Mutluluğu ve aşkı eşinin arkadaşında arar fakat burada da doğru tavrı bir türlü takınamaz.

Yüksel, pek çok davranışı ile Freud’un öne sürdüğü Oedipus kompleksini silememiş olduğu kanısını uyandırır. Kadın eş seçiminde serbest olmasına rağmen bazen narsis ideale uyarak seçim yapar ve seçtiği erkek küçük kız çocuğunun zamanında almayı istediği erkeğin benzeridir. Yani baba tipine uygun biridir bu (Freud, 2000, s. 167). Yüksel’in, kaçış durumunda olan Adnan Refik’e yönelmesinde, ona karşı ilgisinin artmasında temel neden bu yolla açıklanabilir. Yüksel’in babası da tıpkı Adnan Refik gibi, ailesini bırakıp kaçma girişiminde bulunmuş bir insandır. Bu olay ayrıntılı anlatılmaz, fakat Yüksel’in tavrı ve davranışları yorumlanırken küçük parçalar bir bütün oluşturur düşünüldüğünde. Yüksel’in sürekli bir arayış içinde olması, istediğine bir türlü kavuşamamış olması, mutsuzluğu da derinde Oedipus kompleksine götürür bizi. Çocuk, Oedipus hâli öncesi olarak geçen birinci evrede anneye sevgi ile bağlıdır ve onu örnek olarak görme eğilimindedir. Oedipus hâlinin ikinci evresinde ise, kendisinin babası ile birlikte olması için annenin ortadan kaybolması isteği görülür. İki evrenin de yetişkinliğe bıraktığı izler vardır (Freud, 2000, s. 168). Yüksel’in bir türlü doğru yolda ilerleyememesi ikinci evrenin izlerini taşıdığı anlamını doğurabilir.

Bir ameliyattan çok daha önemli bir şey vardı kesin olarak bir şeyin sona erişiydi bu. Cinsel isteği sürecekmış. Laf. Önemli olan o değil ki. Doğanın acımasızlığıydı önemli olan. Doğanın kadınlara karşı acımasızlığına kızırıyordu. Erkekler öyle değildi. İşlevlerini hemen hemen sonuna kadar sürdürebiliyorlardı (Bener, 2001, s. 127).

Yüksel kadınlığını tam anlamıyla geri plana itmez. Dış görünüşüne dikkat eder, vücudunun güzelliği ile övünür. Özellikle Adnan Refik'in yanında dişiliğinin daha da bir farkına varır. Ameliyattan korkmasının birinci nedeni bu vasfını kaybetme korkusudur.

Adnan Refik'te Benlik Bunalımı: İd – Üst-Ben Çatışması

Adnan Refik, okuyucunun karşısına sorgulayıcı bir bakışla çıkar. Temelde sorguladığı şey, var oluşudur. Dünya üzerinde neden var olduğu, bu evrende nereye ait olduğu, kafasında dolaşan sorulardan bazılarıdır. Bu düşüncelere ve sorulara sahip olmasının temelinde, bir türlü anlam katamadığı ve geçip gitmiş olan yaşantısı yatar. Ailesini, eşini ve yaşam tarzını da sorgular.

Adnan Refik artık yıldızlara bakmıyordu. Her yerde vardı aynı yıldızlar. Onlardan kaçmak olanaksızdı. İnsan gizli gizli hep bir şeyler yapabileceğine inanarak yıllarını tüketir ve sonunda hiçbir şey yapamadığını, bir hiç olduğunu anlarsa, işte onun gibi, bir yerlerden kaçıp başka yerlere sığınmaya kalkar, gökyüzündeki milyarlarca ölü yıldızla ayaklarının altındaki milyarlarca ölü foraminifer kabuğu arasındaki anlamsızlığını ortaya koyup kendini kendine karşı savunmaya, kendini kendine bağışlatmaya çalışırdı, budalaca (Bener, 2001, s. 40).

Adnan Refik, doğanın düzenini kabul etmiş ve ona hayranlıkla bakmıştır. Kromozomları oluşturan DNA moleküllerinin her insanda farklı yapısı ile ayrı bir şifre oluşturması, genlerle anne ve babadan çocuğa geçen özelliklerin vücudu, duyguları, tavır ve davranışları belirlemesi Adnan Refik'in karşılaştığı durumlarda takındığı sorgulayıcı tavrın birinci niteliğini oluşturur. Kalkıştığı işleri düşünürken bunları temellendirme çabası içinde oluşu göze çarpar. Her davranışını somut bir duruma bağlama gereksinimi, onun düşünce yapısının bir kısmını oluşturur. Yüksel'le bazı duygu yoğunlukları yaşaması onun için farklılık arz eder, dahası bunlar havada kalır:

Onu şimdi kendi kendisiyle bir hesaplaşmaya sürükleyen iradesi miydi? Yoksa bir minare merdiveni gibi dönen DNA moleküllerinin Adnan Refik'e özgü şifresindeki bir çentiğin harekete geçişi miydi? Ne biçim bir robottu insanoğlu? Buyrukları nereden ve kimden alıyordu? O buyruğu verenin de bir şifresi var mıydı, varsa onu kim düzenlemişti? Tek dizeli o ilk sarmalı kim sıralamıştı? İlk amitoz ve ilk mitoz ne zaman ve hangi koşullarda oluşmuştu? (Bener, 2001, ss. 105-106).

Adnan Refik, mücadelecî bir tavra sahip değildir. Kaçma, bulunduğu çevreyi terk etme eğilimi vardır. Sorumluluklarını bir yana bırakmıştır. Adnan Refik'in

id - üst-ben çatışması yaşıyor olması ihtimali üzerinde durulabilir. Bu durumu daha açık ortaya koyabilmek için id/ben/üst-ben üçlüsünden bahsetmek gerekir. Adı geçen üç mekanizma iç içe geçmiştir. Ben, id'in karşısında bu dünyanın temsilcisidir. Bireyin bu dünya ile iletişime geçme ihtiyacından doğmuştur. Ben ile id arasındaki çekişmede akli ben, tutkuları ve sonsuz isteği id karşılar (Freud, 2000, s. 95). İd'e ait sınır tanımaz isteklerle dış dünya arasında aracı konumundadır ve id'in dürtülerini kontrol altında tutmakla yükümlüdür. Burada denge işlevi ile hem id'i hem de üst-ben'i memnun eder.

İd, bireyde bilinç dışını temsil eder. Sınır tanımaz eğilimlere sahiptir, bilinçsizdir ve ilkeldir. İd'e ait saldırganlık, nefret, cinsellik gibi eğilimler zamanla bastırılıp geriye itilirler. Burada yok olmadan söz edilemez, id'de saklı kalırlar. Freud, id hakkında çok geniş bilgi vermez. Sadece oranın karanlık bir bölüm olduğundan bahseder. Bilinçsiz olduğu için değer yargılarıyla ilgisi yoktur. Haz ilkesi ön plandadır. İd isteklerinin bir an önce giderilmesinden yanadır; ben bunu ertelemek ve id ile üst-ben arasında dengede tutmak zorundadır.

Anne ve baba tarafından çocuğa aktarılan üçüncü mekanizma üst-ben'dir. Ödül ve ceza uygulamaları ile çocuğa aktarım sağlanır. Zamanla bunun yerini toplumun beklentileri alır. Üst-ben'in işlevleri vicdan sorunu, özdenetim ve ideale ulaşma istekleridir. Üst-ben'in oluşumunda şayet baba sert, acımasız ve zalim ise üst-ben bu özellikleri alır. Üst-ben vicdanın yerini doldurduğu ahlak savunucusu olduğu için üst-ben'i çok fazla gelişmiş insanlar suçluluk duygusunu en uç seviyede yaşarlar. Üst-ben bireyin iki içgüdüsünü baskı altına alır. Bunlar cinsellik ve saldırganlık içgüdüsüdür (Freud, 2000).

Bu açıklamalar ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa Adnan Refik'in id - üst-ben çatışması yaşıyor oluşu doğruluk kazanır. Hayatından memnun olmayan Adnan Refik, kendine yeni bir yaşam kurmanın yollarını aramaktadır, fakat bu takındığı tavrın doğruluğunu sürekli sorgulamaktadır. Bu sorgulamada alışkanlıkları bırakmanın zorluğu ön plana çıkmıştır. Burada üst-ben'in baskın tavrı söz konusudur. İçinde bulunduğu tutsaklığın farkındadır, bunu yıkmak için çabalamıştır, fakat düşünceleri onu yalnız bırakmaz. Kurmaya çalıştığı yaşamı düşündükçe hep eksiklikler çıkar ortaya ve hiçbir şeyi değiştiremeyeceği, başaramayacağı fikri uyanır Adnan Refik'te. En başından beri özgürlüğü tatmamıştır. Ben, id'in isteklerine uymaya başladığı andan itibaren Adnan Refik, Yüksel'i beyinde bir kısaç altına alır. Roman boyunca yavaş yavaş sinsice ilerleyen baskının ortaya çıkışı ile yolları ayrılır Adnan Refik ile Yüksel'in. Yani bu ilişkinin en büyük çıkmazı Adnan Refik'in çok gelişmiş üst-ben'idir:

Bütün sorun, boşlukta kalmak duygusundan kurtulabilmesinde. Bu duyguyu çocukluğundan beri hep duymuştur. Kendine göre özgürce bir yaşam için, çevresindeki görünür görünmez bağlardan, kurallardan,

baskılardan kurtulabileceği bir günün geleceğini düşleyerek yaşamıştır (Bener, 2001, s. 49).

Adnan Refik'in içindeki eziklik duygusu, güçsüzlük hissi çocukluğundan beri hep vardır. Baskıcı bir babanın kalıntısı olarak bu eziklik devam eder. Adnan Refik, Yüksel'in güçlülüğü ile karşı karşıyadır. Yüksel'in üstlendiği misyon, aslında Adnan Refik'in kendinde olmasını isteği şeydir. Ona ulaşma ya da yakınlaşma çabasının ilk adımının sebebi bu güce yaklaşma, bu güçle özdeşlik kurma problemi olabilir.

Aşk ve Cinsellik

Yüksel ve Adnan Refik'in arasındaki çekimin aşk olduğuna kanaat getirmek mümkündür. Roman üzerine yapılan değerlendirmelerde yazar Erhen Bener³ de dahil Gürsel Aytaç⁴, Muzaffer Uyguner⁵, Atilla Özkırmımlı⁶ gibi isimler bu yakınlaşmayı aşk olarak nitelendirmişlerdir. Bu görüşün aksini savunan Prof. Dr. Neriman Samurçay'ın bu ilişkiyi başka bir yönden ele alıp, psikanalitik bir yaklaşımla değerlendirmiş olması dikkate değerdir:

Adnan Refik ve Yüksel arasında bir haftalık bir iç zaman içinde yaşanan ilişki bir aşk olmaktan çok, anksiyete yüklü duyguya karşı bilinçdışı bir savunma düzeneği olarak düşünülmelidir. Adına ister aşk, ister dostluk diyelim Christopher Alexander'in de belirttiği gibi "yakın kişisel ilişki", "birlikte-duyma" (Mitzefühl) yani başkasının duygusunu "başkasının olarak" duymakla oluşabilir. Oysa Adnan Refik ve Yüksel arasında yaşanan cinsellik, yalnızlık anksiyetesinin üstesinden gelmek adına bir süre için bir olma sanısı yaratmış ve sonra eskisi kadar yabancı ve uzak iki insan bırakmıştır geride (Samurçay, 1985, s. 28).

Aşk, psikanaliz ile çok yakından ilintilidir. Aşkın cinsellik içgüdüleri ile olan bağı psikanalizde aşk kavramının daha derinlemesine düşünülmesine sebep olmuştur. Başlangıçtan itibaren gelişim evresi incelendiğinde, libido önce oterotik durumdadır, ikinci evrede karşı cinsteki anne ve babaya yönelir, ergenlik çağında ise kendine dışarıda bir cinsel nesne bulma arayışına girer. Bu cinsel nesnenin bulunması ile hissedilen duyguya aşk adı verilir. Aşk duygusunun psikanalizde mühim bir yere sahip olmasının bir nedeni de, kişinin kişilik ve zihinsel yapısını kavramada katkıda bulunuyor oluşudur.

Romanda ön planda olan iki karakter de aşk konusunda tam bir deneyim sahibi değildir. Yüksel kocasına karşı hissettiği duygunun aşk olmadığına karar vermiş, bir süre Fuat'la yaşadığının aşk olduğunu düşünmüştür. Adnan Refik ise aşkı hiç bilmediğini, eşine de zaten âşık olmadığını hatta daha da ileri giderek

³ Karaosmanoğlu, 1984.

⁴ Aytaç, 1984.

⁵ Uyguner, 1984.

⁶ Özkırmımlı, 1983.

böyle bir duygunun da varlığına inanmadığını söyler. Adnan Refik ve Yüksel arasında geçen konuşmalarda Yüksel'in sevgiyi bulmak için çabaladığı, sevginin ve aşkın her şeyi haklı kılacağı, aşkın cinselliğin de dışında bir yere sahip olduğu düşünceleri anlaşılır. Adnan Refik aşkın varlığı hakkında hâlâ şüpheliyken, karşısındaki insana duyduğu hisleri de keşfetmeye çalışır bir yandan.

Adnan Refik ve Yüksel'in yaşadığı duygunun aşk olduğu kabul edilirse, Adnan Refik'te gözlenen değişim önemlidir. Başlangıçta yorgun, ezilmiş ve her şeyi bırakıp kaçmış bir bezginken zaman geçtikçe, Yüksel'le ilişkisi ilerledikçe düşünen, vücudunda gençlik hissetmeye başlayan bir gelişim izler. Romanın sonunda ise toplumsal baskıların kendi hislerinden daha baskın çıkmasıyla yine ezilmiş bir insan görünümüne bürünür. Jung'un "ileri geri hareket" tanımlamasından yola çıkılarak Adnan Refik'teki gerileme tespit edilebilir. Adnan Refik'in Yüksel'le olan yakınlaşması zamanla sorgulamalarını artırır. Bu sorgulama daha çok Yüksel'in yaşantısı ve tavrı ile ilgilidir. Yazarın betimlemelerinde sürekli yorgun düşen, uyumak isteyen, Yüksel'i genç, kendini yaşlı gören Adnan Refik'in attığı adımın yanlışlığının farkına varıp geri çekilmesi görülür.

Adnan Refik'in Yüksel'e verdiği son tepkinin yazar tarafından alt yapısı sağlanmıştır. Dikkatli bir okumayla ve davranış-düşünce ikilisi doğru tespitle değerlendirildiğinde Adnan Refik sürpriz ve kendinden beklenmeyen bir son yaratmamıştır. Belli kalıplarla biçimlenmiş zihniyet yapısı, Yüksel'in beğenilme içgüdüleriyle, kendisini izleyen delikanlıya sesini çıkarmayışı Adnan Refik için zaten düşündüğü ve içinden atmak istediği düşünceleri ortaya koymasını sağlayan bir davranış olmuştur.

Yüksel, kocasıyla arasındaki ilişkinin aşk olmadığını düşünmektedir. Arayış içindedir; aşkı, mutluluğu ve huzuru bulmak ister. Çünkü eşi ona bunları sağlamamıştır (Bener, 2001, s. 22). Fuat ile hayatının varlığının farkına varır Yüksel. Eksiklikleri görmesini sağlar Fuat. Fuat'la aralarında gelişen ilişki, ilk bilinçlenme evresi olarak görülebilir; bilinçlenme evresinin son halkasında da Adnan Refik vardır. Yani Fuat'ın sayesinde benliğinin farkına varmış, düşünmeye başlamış ve Adnan Refik'le de aşkı yaşamıştır. Bu bilinç evresinden geçiş de sembolik olarak – belki erken anlatı örneği olarak da kabul edilebilir – Yüksel'in Adnan Refik'i ilk gördüğü anda Fuat'a benzetmesi ile sergilenmiştir.

Yüksel ve Adnan Refik'in birbirlerini aynı çemberin içinde bulmalarının bir sebebi de "öteki" kavramıdır. Yüksel, Adnan Refik için, Adnan Refik de Yüksel için hayatlarıyla ve yaşam koşullarıyla bir başkası, ama aşkı bulamamışlıkları, huzursuzlukları ile de aynı kişidir. Adnan Refik, Yüksel'i hem ürkütüyor – Yüksel'in düşünmesine ve sorgulamasına sebep olduğu için – hem de kendine çekiyor. Çünkü Yüksel düştüğü boşluğu ancak kendisi gibi bir yalnızın ve

mutsuzun doldurabileceği fikrine sahiptir.

Yüksel, Fuat ve Adnan Refik'i sürekli karşılaştırma yoluna gitmektedir. Bu karşılaştırmaların sonunda Fuat daima daha fazla eksikliğe ya da yanlışlığa sahip biri olarak görünür. Adnan Refik'te aradığını bulmuş olmasının ve Fuat'la yaşadığının aşk olmadığını görmesinin belirtisidir bu. Adnan Refik, Yüksel'in gözünde en başından beri Fuat aracılığıyla yer etmiştir. Kıyaslama hep Fuat ile yapılmıştır. Adnan Refik de kimi zaman eşi Şadan ile Yüksel'i kıyaslama yoluna gider. Adnan Refik'in kıyaslama yapacak başka bir ilişkisi olmamıştır. Yüksel ve Adnan Refik arasındaki derinde oluşan farklardan biri de budur:

Ona bakarken karısı geliyordu gözlerinin önüne. Şadan bu kadından birkaç yaş daha ancak büyüktü, ama çoktan büyükanne kalıbına bürünmüştü. İlk torunu doğduğundan beri makyaj yapmayı, saçını boyamayı bırakmıştı. Namaz kılmaya, oruç tutmaya, vaktiyle başkalarının yaptığı gibi, kocasını dinsizlikle suçlamaya başlamıştı (Bener, 2001, s. 87).

Cinsellikle ilgili çalışmalar psikanalizde hem çok önemli bir yere sahip olmuştur hem de çok fazla eleştiriye maruz kalmıştır. Freud'un incelemelerine göre insanı yöneten içgüdüler içinde en güçlüsü cinsellik içgüdüsüdür ve hep baskı altında tutulur. Birey hem yoğun cinsel içtepileri hem de bu içtepile karşı ciddi bir baskı mekanizmasını barındırır içinde. Freud'un en çok eleştiriye uğradığı nokta cinselliğin ergenlikle başlamadığını daha önceki evreye, çocukluk evresine gidilmesi gerektiğini ortaya koymasıdır. Çocukluktan itibaren anne baba ve toplumsal kaygılarla bastırılma her zaman söz konusudur. Çocuklukta çocuğun anne ve babası tarafından cinsel doyumunu kısıtlanır. Çocuk ilk kısıtlamayı yaşar ve bilinç dışında saklar. İlk libido objesi olarak çocuklar anneyi seçer, ardından karşı cinsteki ebeveyne yönelir. Üst-ben'in işlevini yerine getirmesi çocuğun suçluluk duygusunu geliştirir. Ahlak, utanç gibi duygular bilinç dışında yerini alır. Erginlikle birlikte erişkinlikte karşı cinsle doğru çevrilen bu içgüdü, yine engellemelerle karşılaşır: Ebeveyn ve toplum baskısı. Çocukluğa dönüş, bilinç dışında saklı duran ilk bastırılma ve itilme duygusunun su yüzüne çıkması gerçekleşir. Cinsel bastırılmada dış etkenlerin de ciddi bir rol oynadığı söylenebilir. Özgürlüğün kısıtlanması, normal bir cinsel ilişkiye girmenin engellenmesi, cinsel birleşme sonucunda doğacak tehlikelerin düşünülmesi gibi durumlar...

Adnan Refik'te tam olarak bir bastırılma durumunun varlığından söz edilebilir. Adnan Refik'in cinselliği ve cinsel yaşamını sorgulamaya başlaması, Yüksel'e bir kadın olarak bakışı ile yani cinselliği onda fark edışı ile başlar. Geçmiş anlatısı onun bu yönünün ne durumda olduğunu ortaya koyar. Babası dindardır ve katı bir yapıya sahiptir. Çocukluğundan başlayarak bu baskı altında büyümüştür. Ortaokuldan sonra evden ayrılmasına rağmen yine de kabuğunu kıramamıştır:

Düşünüyordu da, bütün çocukluğu günah işleme korkusu içinde geçmişti galiba. Daha sonra lisede de, öğretmen okulunda da sağlıklı yapısına karşın, kendisini şeytanın kandırmacalarından korumak için olağanüstü bir baskı altında tutan, derslerinden başka bir şey düşünmeyen, biraz da parasızlık yüzünden sinemaya bile gitmeyen bir öğrenciydi. (...) kadın erkek ilişkileri konusunda, babasının son derece kaba ve korkutucu telkinlerinin etkisinden yıllarca kurtulamamıştı. Kuşku ilişkilerden birtakım iğrenç hastalıklar kapabileceği korkusuyla...(Bener, 2001, s. 100).

Adnan Refik, eşi Şadan ile de cinselliği yaşayamamıştır. Geçmişe dönüp bakışında hep pişmanlıklar göze çarpar. Sık sık Şadan yerine Yüksel’le tanışmış, evlenmiş olmayı arzular. Erkekliliğini Yüksel’le fark eder Adnan Refik. Yüksel için de geçerlidir aynı durum. Eşiyle yaşayamadığı şeyleri önce Fuat’a yüklemeye çalışmıştır. Fakat Fuat’la doğru bir yolda olmadığını görünce geri çekilmiştir. Halbuki Adnan Refik’in yanında mutlu, özgür ve kendini bulmuş bir kadın görünümündedir. Onunla yaşadığı ilişki adeta Yüksel’e kadınlığını hatırlatmıştır. Bu durum Adnan Refik’in üst-ben - id çatışmasının galibinin üst-ben olmasıyla sona erer. Yüksel bir geri çekilme daha yaşamak zorunda kalmıştır.

Lichtenstein, insan kimliğinin gelişmesinde cinselliğin doğasının rolünü belirleme yoluna gitmiştir. Burada aşkın iki işlevinden söz edilir. Bireyin yalnızlık duygusundan kurtulması ve sevilen kişiyle birleşme düşüncesi. Sevecenlik duyguları ve ten hazlarına yönelik istekler bir aradadır. Lichtenstein, orgazmın ego açısından işlevselliği üzerinde durmuştur. Buna göre, kişinin kendisini gerçek hissetmesi, bir başka deyişle var olduğunu hissetmesi orgazmın sağladığı duygulardan biridir. Daha ileri ego işlevlerinin çalışmaması durumunda orgazmın kişiliği doğrulayıcı bir unsur olarak kullanıldığı görülür. Yani bu durumda cinselliğin kişiliği desteklemek amacıyla kullanılması söz konusudur (Cebeci, 2004, s. 103).

Adnan Refik’in ve Yüksel’in temelde yatan değersizlik duyguları ve benliklerini kanıtlama çabaları, içinde buldukları ilişkinin bir diğer yönünü oluşturur diyebiliriz.

Yine cinselliğin bir doğrulama olarak durumu, verilen açıklama ile Yüksel ve Adnan Refik’in cinsel birlikteliklerinin nedeni olabilir.

Gerçekliğin algılaması sırasında ortaya çıkan sorunlar ve gerçeğin ne olduğu konusunda toplumsal bir uzlaşmaya ulaşılamaması halinde, birey kimlik duygusunun tehlike içinde olduğunu hisseder. Bu noktada cinsellik devreye girerek kişiye varlığının devamlılık gösterdiğini, gerçek olduğunu duyumsama olanağı verir. Burada Kohut’un sözünü ettiği ve evinden uzaklaşan, örneğin, iş gezisine çıkan kişilerin cinsel maceralar yaşama eğilimlerine ilişkin olarak kurduğu modelin anımsanması yararlı olacaktır.

Buna göre, evinden uzak kişilerin cinsel yaşamlarının hız kazanması ve serbestleşmesi süperego denetiminin, bu denetimi temsil eden gerçek kişilerin o çevrede bulunmaması nedeniyle zayıflamasından değil, kişinin benlik nesnelere ve onların sağladığı doğrulamadan yoksun kalması, ayrıca alışık olunmayan ve iyi kavranamayan bir çevreye girmenin getirdiği gerilimlerden kaçınmak için cinselliğin bir kişilik doğrulayıcısı olarak kullanılmasındandır (Cebeci, 2004, s. 108).

Sözü edilen durum tam manasıyla Yüksel'in ve Adnan Refik'in yaşantısını açıklar denemez, fakat yine de bu ilişkinin anlamlandırılma ve değerlendirilme çabasına katkı sağlar.

Romanda Yüksel'in ve Adnan Refik'in karşılaşması, yakınlaşmaları hem ortak ilişkilerin hem de bireysel ilişkilerin sorgulanması ve ortaya dökülmesiyle olur. Adnan Refik de Yüksel de aralarındaki bağı sorgularken aynı zamanda kendilerini sorgulamaktadır. Yaşanmışlık kısa süreli de olsa paylaştıkları değerlidir her ikisi için de. Fakat ortak noktada buluşamamalarının nedeni kendi değersizliklerini dışarıya saldırganca yansıtmaları ve kendi sorunlarının içinden çıkamayışlarıdır. Adnan Refik, Yüksel'in deniz kıyısında çıplak yatarken bir delikanlının kendini izlemesine izin verdiği için ondan öç almak ister. O güne kadar düşünüp de söyleyememiş olduğu şeyleri Yüksel'in canını acıtacak ifadelerle haykırır. Yüksel'in payına orayı terk etmek düşer. Yüksel'in Adnan Refik üzerinde kurmaya çalıştığı baskı da normal bir davranış değildir. Adnan Refik'in üzerinde güç denemesi yapar. Hâlbuki kendi içinde değer çatışması yaşamakta ve davranışlarını ölçüp biçmeye çalışmaktadır.

Sonuç

Ölü Bir Deniz isimli roman, psikanalitik eleştiri yöntemiyle okunduğunda, Erhan Bener'in hemen her eserinin belirgin özelliği olan psikolojik alt yapının bu romanda da hâkim olduğu görülmüştür.

Yazarın başarılı bir kurgunun içine dengeli bir biçimde yerleştirdiği iki karakter üzerinde analiz yapılması eseri farklı bir bakış açısıyla anlamlandırmaya yöneliktir. Bireylerin ele alınması sadece bireysel psikolojinin işlendiği anlamına gelmemelidir. Eserdeki karakterlerin tahlilini bitirip, anlamlandırdıktan sonra, bütüne bakıldığında bir toplum yapısına da ulaşıldığı görülür. Sonuçta Yüksel ve Adnan Refik bir toplumun parçasıdır. Ve bu toplum kimi zaman genel geçer kabulleri olan, alışkanlık ve monotonluk içinde boğulan, kalıbının dışına çıkamamış; kimi zaman da tutucu, yeniliğe kapalı, erkeğe ve kadına bir elbise gibi giydirilmiş cinsiyete bağlı roller sunan bir yapı görünümündedir.

Bu sebeple okuyucuya sadece bireyin varlığı, tavır ve davranışları değil toplumun da genel kabulleri ve yapısı daha geniş manada sezdirilir. Eserde ana karakterler olarak yer alan Adnan Refik ve Yüksel tıpkı birikinti halindeki suya

düşen ilk damla gibidir, damlanın düşmesiyle hareket dalga dalga dağılır. Roman kahramanları da arka plandaki çevrelerinin ve toplumun belirlenmesindeki ilk hareketi temsil eder. Adnan Refik'in ve Yüksel'in düşüncelerinden, ruhsal yapılarından, geçmiş yaşantılarından ve ilişkilerinden yola çıkılarak toplum yapısına dair bazı çıkarımlarda bulunulabilir.

Romanın sonunu hazırlayan etkenler de toplum yapısı içinde düşünülür. Kapalı, muhafazakâr bir aile içinde yetişen, eşinden başka hiçbir kadınla – ne evlenmeden evvel ne de evlendikten sonra – gönül ilişkisi bağlamında bir ilgisi olmayan Adnan Refik; tek başına çıktığı yolculukta kendisine güveninin gelmesini sağlayan, onu canlandıran kadının yani Yüksel'in, başka bir erkek tarafından izlenişini kaldıramaz. Adnan Refik, tüm yaşamı boyunca ne eşine ne babasına ne de toplumun düzenine baş kaldırmıştır. Bu ezilmişlikten bir süre bile olsa kurtulmasını sağlayan Yüksel'den, bu ezilmişliğin acısını, onu aşağılayarak ve onun üzerinde değer yargıları bağlamında üstünlük kurarak, çıkarır.

Roman boyunca uysal, kendi içinde birtakım sorgulamalar yaşayan, fakat harekete geçmekten aciz bir adam olarak tasvir edilen Adnan Refik, romanın sonunda birdenbire bir değişim geçirir. Bu değişim, derin yapıda yazarın ustaca örmüş olduğu kahramanın psikolojisindeki, aile yaşantısındaki verilen örneklerle çözümlenebilir. Romanın sonundaki ani çıkışma, pervasızca akıldaki her şeyi ortaya dökme davranışı, kendi içinde daima çatışma yaşayan, boşa geçmiş bir ömre sahip olduğunu düşünen, evrenin ortasında varoluşunu sorgulama girişiminde bulunan bireyin özünde taşıdığı sıkılmışlığın veya isyanın ortaya çıkışıdır. Yüksel, patlama noktasına gelmiş Adnan Refik'i harekete geçirendir. Bu patlama ile Adnan Refik, hem ruhundaki çalkantıyı hem de ailesinden ve toplumdaki edindiği yargılarla Yüksel'i bir türlü kabul edemeyişini açığa çıkarmış olur. Sessiz ve boyun eğen Adnan Refik bastırılmış duygulara sahip olduğundan, baştan sona düz bir çizgide gidişin birdenbire yukarı çıkarak beklenmedik bir hareket yapışı yadırganmaz. Yazar, kahramanını, sağlam bir yapı içine oturtmuştur.

Birey hem toplumun hem de doğanın içindedir. Doğa kavramı da ayrıcalıklı bir yer tutar romanda. Adnan Refik'in biyoloji öğretmeni olması ve bakış açısının doğanın düzeni doğrultusunda gelişmiş olması çekirdek yapı ögesidir.

Eserde ayrıntı olarak kullanılan bazı semboller vardır. Bunlardan biri kitaba da ismini veren “ölü deniz”dir. Ölü deniz Yüksel'in ve Adnan Refik'in yaşantısının ruh durumunun doğaya yansması olarak kabul edilebilir. Eserde denizin ölü, durgun olarak nitelendirilmediği iki yer vardır: Biri Yüksel'in Adnan Refik'in kulübesine geldiği zaman, diğeri de birlikte oldukları zamandır. Bunun dışında Adnan Refik hayatını bir ölü denize benzetir. Kıpırtısız, sakin, sıkıcı ve bunaltıcı... Yüksel ve Adnan Refik'in çıkmazı doğaya da yansımıştır.

İlişkileri de kendileri de ölü denize benzemektedir.

Yüksel ve Adnan Refik'in tanıştıkları akşam kumsala indiklerinde Adnan Refik'in tek hücreli foraminifer kabuklarını göstererek bunlar hakkında bilgi vermesi dikkati çeker. Anlatı boyunca foraminiferin bahsi sık sık geçer. Yazar, kendi kabuğunu kıramamış foraminiferlerle Yüksel ve Adnan Refik arasında bir bağ kurmak ister gibidir. İnsanlar da kendi çevrelerinin dışına çıkmakta zorlanırlar. Adnan Refik ailesini geride bırakmıştır, fakat kabuğunu tam olarak kıramamış, alışkanlıklarından ve genel kabullerinden kurtulamamıştır. Yüksel de özgürlüğe ve kendi için yaşamaya can atar, fakat ailesini bırakamaz. Bir kısır döngüye, insanın evrenin ortasında küçücük bir nokta oluşuna da göndermede bulunularak var oluşun sorgulanması foraminifer aracılığıyla sağlanır.

Foraminifer ya da değil. Ne önemi vardı ki? Belki de öyle, laf olsun diye söylemiştir. İlgisini çekmeye çalışmıştır Yüksel'in. Simgesel bir şey bu foraminiferler. Daha şimdiden kendisini o küçük kabuklu yaratıklar gibi hissetmiyor mu? İşte şurada, tek başına oturuyor. Kişiliği olduğunu savunuyor (Bener, 2001, s. 66).

Romanda kendini gösteren ve Adnan Refik ile Yüksel'in ilişkisi bağlamında ilgi kurulabilecek bir diğer sembol Adnan Refik'in bir sabah kulübenin önünde bulduğu saka kuşudur. Yüksel bu kuş sembolünü içselleştirerek yorumlamıştır.

Yoksa o da Yüksel gibi, avucunun içine kadar gelip konmuşken, yersiz bir telaşla kaçırdığı bir kuş gibi, o saka kuşu yavrusu gibi mutluluğunun bir daha geri gelmemecesine uçup gittiğini düşünerek gözyaşları mı dökcekti? (Bener, 2001, s. 253)

Yazar kullandığı sembollerle, iç monolog ve geriye dönüş tekniğiyle kısa zaman gibi görünen fakat tüm hayatı kapsayacak kadar uzun olan bir zaman diliminde ortaya koyduğu kişileri ve ilişkileri başarılı bir yapıtın temel ögesi yapmıştır. Ruhsal çözümlemeye son derece uygun olan bu metinde yazarın kişilerini kurarken, onların içsel yaşantılarını ortaya koyarken, belli bir disiplini, öğretiyi kullanmış olması hemen dikkati çeken önemli bir noktadır.

Kaynakça

- Aytaç, G. (1984, Nisan). Ölü Bir Deniz ve Erhan Bener. *Sanat Olayı*, 23, 38–42.
- Bener, E. (2001). Ölü Bir Deniz. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bener, E. (2000, Nisan). Roman Anlayışım ve Romanın Geleceği Üzerine. *Dil Dergisi*, 90, 78–81.
- Cebeci, O. (2004). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Psikanaliz Üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. (2000a). *Yaşamım ve Psikanaliz*. İstanbul: Say Yayınları.
- İnal, T. (1979). Ruh Çözümsel Yazın Eleştirisi ve Freud. *Batı Edebiyatları Araştırma Dergisi*, I, 76–83.
- İşler, E. (2002, Aralık). Erhan Bener'in Ölü Bir Deniz'ini Eylem Düzleminde Okumak ve Anlamlandırmak. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 28–29, 83–96.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik Psikoloji*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Ü. (1984, Nisan). Ölü Bir Deniz İsimli Romanı Üzerine Erhan Bener'le Bir Konuşma – Erhan Bener: Türk Halkının Sevdaya Bakışı İnsancıldır. *Sanat Olayı*, 23, 42–44.
- Kraus, W. (1982, Mayıs-Haziran). Sigmund Freud ve Yazın. *Yazko Çeviri*, 6, 76–92.
- Moran, B. (1991). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: Cem Yayınevi,
- Özkırımlı, A. (1983, 25 Ağustos). İki Yalnızın Bir Düş Kadar Güzel Olan Aşklarının Romanı (Ölü Bir Deniz). *Cumhuriyet*, 5.
- Samurçay, N. (1985, Aralık). Ölü bir Deniz. *Varlık*, 53, 939, 28–29.
- Seyda, M. (1985, Haziran). Türk Roman ve Öyküsü Ölü Bir Deniz. *Gösteri*, 55, 31–32.
- Uyguner, M. (1984, Şubat). Ölü Bir Deniz. *Günümüzde Kitaplar*, 2, 14, 12–15.
- Wellek, R. ve Warren, A. (1969, Ocak). Edebiyat ve Ruhbilimi. *Yeni Dergi*, V,52, 66–77.
- Yılmaz, D. (1984). *1983'te Türk Romanı-Ölü Bir Deniz*. Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, Türkiye Yazarlar Birliği, 263.
- Yücel, T. (2000, Mayıs). Ruhçözümleyim ve Yazın Eleştirisi. *Milliyet Sanat Dergisi*, 479, 7.

